

OPEN ACCESS

Jak přepisovat do češtiny německé „ostré s“ (ß)? Nový grafém v němčině

Marie Vachková (Praha)

HOW TO TRANSCRIBE THE GERMAN “SHARP S” (ß) INTO CZECH.

A NEW GERMAN GRAPHEME

The article summarizes problems in transcribing the ‘sharp s’ (ß) into Czech according to the German and Swiss norms; it offers insights that can be applied in Czech editorial practice. It also comments on the introduction in 2017 of a new German grapheme for upper case ‘ß’ (Unicode U+1E9E).

KEYWORDS

German Orthography, ß grapheme, Czech, editorial practice, upper case ß, Unicode, MS Windows

KLÍČOVÁ SLOVA

německý pravopis, grafém sz (ß), čeština, redakční praxe, majuskula SZ („ß“), Unicode, MS Windows

1. ÚVODEM

a. S německými grafémy, které jsou pro grafematický inventář češtiny cizí, tj. ä, ö, ü, se rodilí mluvčí češtiny setkávají poměrně často: vzhledem k jejich relativní četnosti ví, jak s nimi naložit. Jde především o příjmení německého původu (*Müller, Höss, Häckel* s variacemi *Mueller, Hoes, Heckel*), která Češi foneticky adaptují (na [miler], [hes], [hekl]). O specificky německém grafému, totiž tzv. „ostrém s“ či „escet“ (ß)¹, to ale to-

1 Velmi zjednodušeně lze pro účely tohoto textu, v jehož centru je synchronní úzus, shrnout (následující příklady viz Nerijs, 2007, s. 93), že v průběhu druhého posouvání hlásek, které probíhalo mezi 6. až 8. stol. a zasáhlo některé konsonanty (p, t, k a jejich znělé protějšky), vznikly z germánského /t/ tzv. postdentály, tj. afrikáty a frikativy, a to vždy v závislosti na své pozici v daném slově: srov. <z> na počátku slova odpovídající /ts/ u *ziidh* (=Zeit), <z> uvnitř slova odpovídající /ts/ např. ve slově *herza* (=Herz), dále intervokální <tz> korespondující s /ts/ např. u slova *sitzan* (=sitzen). Zato intervokální <zss> odpovídalo /ss/, např. *uazssar* (=Wasser), <z> v koncové pozici pak /ss/, např. ve slově *dhazs* (=das). Pravopis byl na základě dialektální rozrůzněnosti a výslovnosti staré horní němčiny samozřejmě nejednotný. Konsonant, kterému odpovídalo v písmu <ss>, se vztahoval ke starému germánskému /s/. Ten byl odlišován od konsonantu, kterému odpovídal bigrafém <sz>; <ss> se vyslovovalo jako neznělá alveopalatální frikativa [ç], naproti tomu <sz> jako neznělá alveolární frikativa [s]. Pravopis bohužel zůstal poplatný staré výslovnosti i poté, co tyto dva odlišné konsonanty ve výslovnosti splynuly, a tak bylo pro další generace historické zdůvodnění grafémů <ss> a <sz> při volbě historicky správné varianty stále obtížnější. Při zavádění knihtisku na konci 15. stol. byla vytvořena pro bigrafém <sz> nová tiskařská typa ve formě ligatury z dlouhého „f“ a „z“ psaného s kličkou dole, tedy „fz“. Tu převzala

lik neplatí, přestože jeho výslovnost se na rozdíl od právě jmenovaných samohlásek češtině vůbec přizpůsobovat nemusí. Tento grafém konkuruje zdvojenému grafému ss a může způsobit např. záměnu příjmení (*Eva Neuss/Eva Neuß*).

b. I v němčině představuje relace foném-grafém v případě grafických prezentací frikativy /s/ komplikace, které jsou dány jednak historickým vývojem, jednak změnou poslední pravopisné reformy uzákoněné v r. 2006², která vnesla do pravidel o psaní ss a ß jasný princip: ß (vyslovované jako české s) se vyskytuje vždy v kombinaci s dlouhým vokálem nebo diftongem ve všech morfologických tvarech (*Blöße, Maße, Maß; Grüße, grüßte, Gruß; außer, reißen, er reißt, Fleiß, Preußen*). Pro českého mluvčího z toho mj. vyplývá, že naučí-li se správně vyslovovat, bude asi také správně psát (a např. rozlišovat *reisen* — cestovat a *reißen* — trhat). Mj. si pak bude musit zapamatovat, že u některých německých jmen (ani v názvu dolnorýnského města Neuss, ani u prvního prezidenta někdejší NSR, Theodora Heusse) nelze automaticky měnit ss na ß, přestože by tam podle dnes platných pravidel bylo pozičně oprávněné.³

c. I Čech, který neumí německy, ví, že internetové vyhledávače zpravidla vycházejí vstříc klávesnicím, kde se znak ß nenabízí, a grafém ss je již dávno automatickou implicitní alternativou k ß, ba co více, vyhledávač nás v případě nekorektního zadání navíc sám opraví a ihned navede na příslušnou stránku resp. rozcestník. Známa je i praxe běžná např. u některých anglických textů na Wikipedii, srov. její text ke jménu *Franz Josef Strauss*, pod nímž najdeme upozornění „Not to be confused with Franz Strauss.“ a pak i původní pravopisnou formu jména s eventuálním fonetickým přepisem (German: *Franz Josef Strauß*, IPA: [ˈfʁants ˈjoːzɛf ˈʃtʁaʊs]). Některé české stránky této praxi odpovídají, i když postupují opačně, srov. Franz Josef Strauß (též Franz Josef Strauss, 6. září 1915 Mnichov — 3. října 1988 Řezno) byl německý politik, dlouholetý předseda CSU⁴. O různé praxi na tomto informačním portálu by se dalo napsat jistě více, ale to teď ponechme stranou (čtenář nechtě si laskavě sám porovná praxi u této stránky i v jinojazyčných mutacích). Zatímco text na anglické stránce předvídá možnou záměnu, z posledního, českého dokladu jako by vyplývalo, že jde o běžnou alternativu, a že „ß“ lze přepisem do češtiny vždy běžně ošetřit jako „ss“. Je pochopitelné, že pokud známe jméno jen z ústního podání nebo z českého přepisu, nadto mnohdy třeba i v přechýlené formě a němčinu neovládáme, můžeme při zadávání do browseru zaváhat: známe-li ze sportovního zpravodajství např. biatlonistku *Franzisku Preussovou*, a nikoli její původní jméno *Franziska Preuß*. Ale i tak problém nastane, protože vyhledávač si s tím u známých osobností poradí a naviguje nás sám.

d. Dle švýcarského a lichtenštejnského standardu (tj. Schweizer Hochdeutsch) platí, že i u vlastních jmen se nahrazuje ß znakem ss (tedy: Franz Josef Strauss), a to

fraktura i písma zavedená později. O vývoji německého pravopisu konsonantických fonogramů, mj. frikativ /s/ a /z/ viz Nerius, 2007, s. 116 (tabulka) a 117n. O vývoji celkovém pak viz Nerius, 2007, s. 287nn.

2 Podrobněji k tomu Vachková (2018).

3 Příklady dle pravidel na adrese <http://www.duden.de/sprachwissen/rechtschreibregeln/doppel-s-und-scharfes-s> [6. 9. 2017].

4 Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Franz_Josef_Strau%C3%9F [1. 5. 2017].

vzhledem ke zrušení grafému β vymýceného náhražkou *ss*.⁵ Znak β není ani na švýcarských klávesnicích, zřejmě kvůli potřebě zohlednit ostatní specifické znaky všech úředních jazyků v této zemi, zvláště francouzštiny. Tento často uváděný důvod spíše technického rázu jistě sehrál svou roli, stejně tak jako fakt, že antikva, v níž není pro β místo, se ve Švýcarsku prosadila dříve než na ostatním německojazyčném území. Proč švýcarské deníky vycházející ve fraktuře dokonce déle než v Německu nepřišly k tomu, aby Švýcaři tento znak zachovali? Gallmann (1997) přichází ve své objevné práci s méně známým argumentem lingvistickým, který se opírá o specifika švýcarských dialektů, co se krátkých vokálů a slabičného dělení týče.

Z uvedených faktů vyplývá, že řídit se intuicí nebo náhodně nalezenými variantami jmen z internetu, který dokládá rozkolísaný úzus, je nespolehlivé (rolí hraje i chybovost v citacích). Lepším řešením tedy asi bude respektovat originální formu jména v překládaném textu a neriskovat. Víme sice, že pravopis vlastních jmen normám nepodléhá, je však nutné se postarat o to, aby nepředstavoval ani komunikační ani legislativní bariéru.⁶

2. K SOUČASNÉ ČESKÉ PRAXI⁷

O přepisu β do češtiny odborná literatura téměř mlčí, o oficiálních doporučeních autorce známo bohužel nic není, a tak půjde v následujících řádkách spíše o hledání rozumných zásad:

a. Vzhledem k dnešním možnostem elektronické typografie je vhodné respektovat β všude tam, kde je v německém originále. Hlavně u jmen místních či osobních je třeba pokusit se dodržovat originální formu v němčině: jde výraz respektu (i když by se většina jejich nositelů variantě *ss* asi nebránila), srov. *Franziska Preuß/Preußová*, biatlonistka; *Johann Strauss mladší*, autor slavných valčíků; *Franz Josef Strauß*, politik CSU (Christlich Soziale Union); *Karl Meißner*, průkopník železniční dopravy; *Karl Wilhelm Meissner*, fyzik.

b. Problémem už by neměla být ani jména obsahující β v nadpisech (ve versálkách či kapitálkách): Tam se dříve doporučovalo všude nahradit „ß“, které neexisto-

⁵ Viz <https://www.bk.admin.ch/dokumentation/sprachen/04915/05018/index.html?lang=de#>. (stránky Spolkového kancléřství, tj. úřadu vlády [7. 9. 2017]). Grafém β mizel ze švýcarského úzu postupně, od 40. do 70. let. K celkovému vývoji pravopisu viz např. Looser (1998).

⁶ Z předpisů uveřejněných na stránkách úřadu rakouského spolkového kancléře <https://www.help.gv.at/Portal.Node/hlpd/public/content/3/Seite.030700.html> [2. 3. 2017] k cestovním dokladům se u vyplňování kolonek se jmény nařizuje: Ostré s (β) musí být zaneseno jako „ß“. Jinak je tomu u textu určeného pro strojové čtení, kde platí pravidla International Civil Aviation Organization (ICAO). Specifické znaky jako např. francouzské akcenty či německé přehlásky jako např. „ä“ a též „ostré s“ se nahrazují kombinacemi povolených znaků (ae, ss). Totéž platí i o grafémech signalizujících zvláštní výslovnost.

⁷ Tento příspěvek vznikl na základě podnětu redaktora časopisu Týden, pana PhDr. Jaromíra Slomka.

valo ve velké podobě, dvěma velkými SS. Poslední úprava německého pravopisu z 29. června 2017⁸ respektuje vývoj, který je z hlediska možností elektronické polygrafie pochopitelný a zavádí nový znak velké „ß“ (Latin Capital Letter Sharp S), který mezinárodní organizace pro normování (ISO) definovala v ISO-10646 a v Unicode 5.1⁹ jako U+1E9E.¹⁰ Jde o to vyhnout se dvojznačností zvláště ve jménech uváděných v dokladech¹¹ (zvláště v cestovních pasech, např. MEISSNER se může vztahovat k formám *Meißner* i *Meissner*, proto např. HEINZ MEIßNER). Tato nová možnost, jíž využívají v poslední době hlavně vydavatelé knih a novin, není ale ani po zavedení této novinky pro nás závazná; schválená pravopisná norma ponechává i nadále možnou transkripci SS, tak jako tomu bylo doposud v případě malého ß/ss: DUDEN i nadále doporučuje každému, aby tento znak (např. ve svém jméně) používal, resp. nepoužíval výlučně dle svého rozhodnutí.¹²

Nový znak „ß“ je v operačním systému MS Windows dostupný kombinací klávesy Alt a dekadického čísla z numerické klávesnice. Znak „ß“ tedy lze napsat jako Alt+7838.

c. Pravopis se uživatelů týká i z hlediska lingvistiky textu, protože dovede narušit jeho celistvost: Tento jev známe např. při velmi časté rozkolísanosti českého s/z v cizích slovech v jednom textovém celku (např. *prezident — filosofie — dizertace*). Musíme počítat například i s tím, že jména osob se budou v některých textech vyskytovat vedle jmen místních. Každý text by měl usilovat o jednotné pojetí, pokud je to možné: V redakční praxi se stává, že se např. v jediném nekorigovaném textu, většinou z pera českého autora, vyskytne jméno osoby a název ulice s různým pravopisem (např. ve větě *Die Parteizentrale in der Nymphenburger Strasse heißt seitdem Franz-Josef-Strauß-Haus*). V takovém případě je nutno opravit název ulice na *Nymphenburger Straße*.

3. ZÁVĚR

Berme doporučení založené na respektu k osobám, jejichž příjmení obsahuje znak ß, vážně. Pokud rodilý německý pisatel zkomolí naše příjmení v adrese, nemusí to vždycky vyvolat úsměv; v případě institucionálních adres dochází někdy k záměnám, protože je snadné zvolit chybnou formu označující jinou osobu. Němci to mají s češtinou těžší: naše diakritická znaménka ve jménech jsou pro ně co do výslovnosti i pravopisu obtížnější než specifika běžných německých příjmení pro Čechy. Dodržujme tedy psaní ß/ß pokud možno vždy a zavedení nového grafému chápejme jako vstřícný krok.

8 http://www.rechtschreibrat.com/DOX/rfdr_PM_2017-06-29_Aktualisierung_Regelwerk.pdf [3. 7. 2017]

9 <https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%9F#Kodierung> [1. 3. 2017]

10 Malé ß bylo již dříve definováno jako U+00DF; lze je napsat jako Alt+223.

11 Viz aktuální doporučení na <http://www.duden.de/sprachwissen/rechtschreibregeln/doppel-s-und-scharfes-s> [3. 7. 2017].

12 Viz <http://www.duden.de/sprachwissen/sprachratgeber/das-grosse-eszett> [1. 3. 2017].

LITERATURA

- GALLMANN, P. (1997): Warum die Schweizer weiterhin kein Eszett schreiben. Zugleich: Eine Anmerkung zu Eisenbergs Silbengelenk-Theorie. In: G. AUGST — K. BLÜML — D. NERIUS — H. SITTA (Hg.) (1997): *Die Neuregelung der deutschen Rechtschreibung. Begründung und Kritik*. Tübingen: Niemeyer (= Reihe *Germanistische Linguistik*, 179), s. 135–140 (http://www.personal.uni-jena.de/~xlgaape/Pub/Eszett_1997.pdf [6. 9. 2017]).
- LOOSER, R. (1998): *Dokumentation zur neueren Geschichte der deutschen Orthographie in der Schweiz*. Hildesheim et al.: Georg Olms.
- NERIUS, D. (Hg.) (2007): *Deutsche Orthographie*. 4., neu bearbeitete Auflage. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms.
- VACHKOVÁ, M. (2018): Krátká retrospektiva k německému pravopisu. *Časopis pro moderní filologii*, 100, 2, s. 263–268.

Marie Vachková | Ústav germánských studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy | nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1

ORCID ID: 0000-0003-1264-1561

marie.vachkova@ff.cuni.cz